

Analysis of Arab Abbasid and Modern Turkish Period Translation Activities With the Approach of Andre Lefevere

M. Zahit Can *

* Sakarya Üniversitesi, Çeviribilim Bölümü

E-mail: zcan@sakarya.edu.tr

Copyright © 2015 M. Zahit Can. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

Translation on its own is not a happening phenomenon. Beyond doubt there have to be some reasons bringing it to light. These can be expressed in one or more than one generic terms such as geographical, historical, political, commercial, and social reasons. It is possible that within different historical period, geography, culture, religion and interactions of communities there are some commonalities inducing translation. Given that the common work of translation environments implying such divergent aspects is translation, the question of which commonalities may exist becomes salient. The fact that concerning translation, there are indeed commonalities, is important for the emergence of generic terms in the field of translation. Applying the generic terms of Andre Lefevere developed for the field of translation, to the Arab Abbasid and Modern Turkish period translation activities, one may get an idea about how consistent these terms are. In order to understand the inclusiveness of these terms, it is suitable to describe and compare historical periods, cultures and large-scale translation efforts differing from each other in time and space. In this vein, possible commonalities and differences can be brought in light and by discussing them, the terms Lefevere formulated for the field of translation, can be further developed. The translation activities during Abbasid period and Modern Turkish period are both examined with this approach. With reference to translation history sources, period based data are obtained and these are especially evaluated in the focus of titles implying phenomena of the terms of Lefevere translation study oriented terms. As a result of the comparison it is found that Lefevere's terms are of illuminating character for both periods.

Keywords: Translation History, AndreLefevere, Translation Activity, Beytü-l Hikme

Arap Abbasi ve Modern Türk Dönemi Çeviri Hareketlerinin Andre Lefevere'nin Yaklaşımıyla İrdelenmesi

ÖZET

Çeviri kendi başına inkişaf eden bir olgu değildir. Mutlaka onu ortaya çıkarıcı bir takım gerekçeler söz konusudur. Bunlar coğrafı, tarihi, siyasi, ticari ve sosyal gerekçeler gibi bir ya da birden çok üst başlıklarla ifade edilebilir. Farklı tarihi dönem, coğrafya, kültür, din ve toplulukların etkileşimleri içerisinde çeviriyi ortaya çıkarıcı bir takım ortak yönlerin bulunması ise mümkündür. Bu denli farklı yönleri kendi içerisinde barındıran çeviri ortamlarının ortak edimi çeviri olunca, çeviriye yönelik hangi ortaklıkların bulunabileceği sorusu belirlemektedir.

Çeviriye dair ortak yönlerin bulunması ise çeviriye dair üst kavramların ortaya çıkarılabilmesi açısından önem taşımaktadır. Andre Lefevere'nin çeviriye dair ürettiği üst kavramları Arap Abbasi ve Modern Türk Dönemi Çeviri hareketlerine uygulandığında bu kavramların ne kadar tutarlı olduğu konusunda fikir elde edilebilir. Bu kavramların kapsayıcılığını anlamak için ise bir birinden zaman ve mekân açısından farklı tarihi dönemlerin, farklı kültürlerin ve geniş ölçekli çeviri uğraşların betimlenmesi ve karşılaştırılması yerinde olacaktır. Bu sayede olası ortak ve farklı yönler ortaya çıkartılıp tartışılarak Lefevere'nin çeviriye dair ürettiği kavramlar geliştirilebilir. Abbasi dönemindeki çeviri hareketi ile Modern Türk dönemindeki çeviri hareketi bu bakış açısıyla ele alınmıştır. Çeviri tarihi kaynaklarından yararlanılarak döneme ait verilerin elde edilmesi ve bunların özellikle Lefevere'nin çeviribilimsel kavramlarının kapsadığı olguları içeren başlıklar altında karşılaştırılarak değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırma neticesinde Lefevere'nin kavramlarının her iki dönem için de açıklayıcı nitelik taşıdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çeviri Tarihi, Andre Lefevere, Çeviri Etkinliği, Beytü-1 Hikme

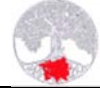
1. Giriş

Gerek Arap Abbasi¹ dönemindeki çeviri hareketi olsun gerek Modern Türk² çeviri hareketi, ortak yönleri itibariyle çeviri toplumsal bir uğraşın merkezinde durmaktadır. Toplumun farklı kesimlerinin bu uğraşa el attığı ve onunla toplumsal bir dönüşüm gerçekleştirdiği görülmektedir. Birçok toplumsal harekette olduğu gibi çevirinin de toplumsal boyutta cereyan ettiği (geniş toplum kitlelerinin bu faaliyeti yönettiği ya da bu faaliyetten etkilendiği) dönemlerde sonuçları baştan kestirmek her zaman mümkün değildir. Çeviriden umulanla çevirinin doğurduğu arasında her zaman aynı yönde, yani paralellik arz eden sonuçlar ortaya çıkmayabilir. Çünkü çeviri gerçekleştiği dönem itibariyle çevirmenin, işverenin ve dönemin evrensel söyleminin³, çevirinin hedef kitlesine ulaştığı dönem ve evrensel söylemle, hedef kitlesinin ilgili çeviriye yükleyeceği işlev arasında farklar bulunabilir. Evrensel söylem Lefevere'nin belirttiği gibi çevirmen, yazar, editör gibi kısıtlı bir kitleyi etkilemez, aynı zamanda okur kitlesi üzerinde de tesiri bulunmaktadır. Bu sayede, iddia edilebilir ki, hedef kitle evrensel söyleme göre bir metni yorumlamakta ve ona anlam/dolayısıyla da işlev yüklemektedir. Evrensel söylemin bu durumda tüm medya, aydınlar, sanat dünyası ve kitle üzerinde etki gücü olanların ortak söylemi olarak nitelenebilir. Bu ortak söylemin kendi

¹ Arap Abbasi Dönemi çeviri hareketini Dimitri Gutas şöyle aktarmaktadır: “Arap Abbasi hanedanının yeni başkenti olarak kurduğu Bağdat’a yerleşmesiyle birlikte Yunanca’dan Arapça’ya daha önce benzeri görülmemiş bir çeviri hareketi yaşandı ve bu hareket iki yüz yıl boyunca (8.yüzyıldan 10. Yüzyıla kadar) devam etti” (Gutas, 2003: 11).

² Modern Türk çeviri hareketi, Batılılaşma ivmesinin önce teknik alanda daha sonra ise siyasal ve sosyal alanda yükseldiği evre olarak sınırlanabilir. 18. yüzyılın sonunda başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar 150 sene süren modernleşme odaklı yürütülen bu evre bir Modern Türk Çeviri hareketi olarak tanımlanabilir. Hatta *Uygurluk ve Çeviri* adlı makalesinde Nedim Gürsel’e göre bu süreç Lale Devri’nden Tanzimat’a, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e dek uzanan bir süreçtir ve 200 yıllık Batılılaşma çabamızın başlıca kültür dayanağını çeviri oluşturmaktadır.

³ Andre Lefevere’ye göre, “evrensel söylem” kavramıyla çevirinin amacının ya da bir bakıma ilgili çevirinin hedef kitledeki amaçlanan işlevinin ne olacağı anlaşılabilir. Evrensel söylemin içeriği neyse, buna göre çevirinin de bu yönde biçimleneceği, böyle bir işleve bürüneceği düşünülebilir.

içerisinde de alt söylemleri olacağı düşünülmelidir, çünkü tüm kitle iletişiminde ortak bir söylem beklemek, elde etmek özellikle modern toplumlarda⁴ zorlaşan bir olgu olduğu söylenebilir. Kapalı toplumlarda ya da modern olmayan toplumlarda entelektüel faaliyetlerin toplumun geniş kitlelerine yayılmadığı dönemlerde aynı yönde bir söylemin oluşması daha olası görülebilir.

Çeviri dinamiklerinin, toplumsal düzeyde gerçekleştirilen çevirileri anlamada ne tür bir işlevinin bulunduğu bu dinamikleri belirleme suretiyle anlaşılabilir. Bunun için bu dinamiklerin ortaya konulan çeviri ürünüyle ne tür bir ilişkisi bulunduğu ve sonuçla bu ilişkinin ne denli bir bağının olduğu saptanmalıdır. Ayrıca farklı dönemlerin bu gibi ilişkileri kendi içinde ve kendi aralarında tahlil edilerek ortak noktalarının belirlenebileceği düşünülebilir. Bu ortak noktalarının çeviriyi de tanımlayıcı ortak yönleri çıkarılarak üst kavramların üretilebileceği akla gelmektedir. Andere Lefevere'nin çeviri araştırmasına dönük ürettiği üst kavramlardan yola çıkarak tarihin belirli iki farklı zaman ve mekân diliminde Lefevere'nin bakış açısının ne denli geçerli olabileceği çalışmanın sorunsalını teşkil etmektedir.

Bu iki farklı dönemdeki farklı çevirmenlerin kimliklerinin, kaynak metnlerinin, çeviri kurumlarının, çeviri amaçlarının, çeviriyi himaye edenlerin kendi içerisinde Lefevere'nin kavramlarıyla açıklanmaya çalışılıp karşılaştırılmıştır. Her çeviri hareketinin kendi içerisinde farklılaşan boyutlarının bulunduğu, çevirmen kimliklerinin mutlak surette benzeşmeyeceği, çeviri amaçlarının, dinamiklerinin başkalaşabileceği fakat ortak yönlerinin de ortaya konulabileceği görülmüştür. Lefevere'nin kavramları üzerinden bakılınca ortak yönleri şöyle sıralanabilir: Çevirmen ve himaye edenlerin varlığı, ekonomik ve sosyal statü sağlayıcı gerekçelerin varlığı, hâkim bir ideolojinin varlığıdır.

2. Andre Lefevere'nin Çeviribilimsel Bakış Açısı

Andre Lefevere erek odaklı yaklaşımı benimseyip daha da ileri giderek, güç ilişkilerini hesaba katan bir yaklaşım ortaya koymuştur çeviri araştırmalarında. Gidon Toury'nin Betimleyici Çeviri Araştırmalarına yöneltile eleştiri insan ve güç unsuruna yeterince yer vermemesiyle ilgilidir, oysa Lefevere insan unsuru bağlamında çevirmene ve çevirmenin etrafındaki diğer insan unsurlarına önem vermiştir. Lefevere, eşdeğerlilik odaklı çeviribilim paradigmasını bir yana bırakıp, çevirinin pratiğinden yola çıkarak, onu inceleyip sosyokültürel ölçekli bir kuram

⁴ Demokrasisi gelişmiş ve farklı fikirleri özgürce beyan edebilen toplumlar Modern Çağ'da kitle iletişimin internet âlemine kaymış olması ve yazarların kimliklerinin de kolaylıkla gizlenebildiği ortamlarda toplumsal ya da güç tarafından oluşacak baskıların bertaraf edilmesi sayesinde farklı fikirlerin yaratıldığı ve bu anlamda da evrensel söylemin zayıfladığı görülmektedir. Bir anlamda her sosyal grubun belirli söylemler üzerinden yaratıldığı ve sosyal grubun da kendine has bir söylem geliştirdiği düşünülürse, sosyal grubun söylem yaratması ile grubun kendi varlığını idame ettirmesi arasında sıkı sıkıya bir bağ bulunduğu görülebilir. Çünkü kitle söylemle bir arada bulunmaktadır, söylem bir edimin amacını ortaya koymaktadır (bkz. Niklas Luhmann'ın Sistem Teorisi). İstiklal caddesinde kitleler aynı istikamette hareket edebilir, fakat bu bir birlik/grup hareketi olarak nitelendirilemez. Ancak aynı hareketi gerçekleştiren fakat bu hareketinin amacını söylemsel olarak da tanımlayan, hareketten ötürü bir etki doğurmak isteyen, söylemler eşliğinde bu hareketi gerçekleştiren, örneğin bir protestocu grubun grup niteliği kazandığı ve ortak bir söyleminin bulunduğu düşünülebilir. Burada söylem sayesinde belirli bir topluluğun grup niteliği kazandığı söylenebilir.

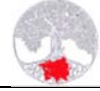

haline getirmiştir. Ona göre, çeviri sürecini ve toplumu oluşturan dizgeler hamilik, ideoloji, yazın kuralları ve söylem evreninden oluşmaktadır (Aksoy, 2002: 50)

Lefevere'ye göre çevirmenler belirli bir zamanda ve belirli bir mekânda çevirilerini gerçekleştirmektedirler. Bu zaman ve mekânın da koşulları sebebiyle belirli bir kültürde görevlerini yerine getirirler. Kendilerini ve kültürlerini anlama biçimleri çevirilerine de tesir etme durumundadır. İdeoloji genellikle hami tarafından ya da çeviri görevini veren, çeviriyi yayımlayan kimse tarafından dayatılır (Lefevere, 1992: 14). Lefevere'nin yaklaşımına göre bir çevirinin yayımlanıp yayımlanmayacağını hâkim ideoloji belirler. Genellikle çevirmenler hâkim ideolojilerin beklentileri doğrultusunda çeviri yapmak durumunda bırakılırlar ya da buna gönüllü olabildikleri de söylenebilir. Çünkü haminin de kendini ideolojik manada özdeşleştirdiği çevirmenlere iş vereceği ya da çeviri işini çevirmene aktaracak kimseleri görevlendireceği beklenilmelidir. Dolayısıyla yetkin bir çevirmen olmak demek çeviri işini kapmak anlamına gelmemektedir. Hâkim ideolojinin aksine bir çeviri gerçekleştirmek ise çeviri eserinin yayımlanmamasına kadar varabilir bir yaptırımdır (Köktürk, 2015: 21). Bu bakımdan çevirmenlerin çok fazla hürriyeti yoktur hamilerine karşı eğer ki çevirilerinin yayımlanmasını isterlerse. Hamiler uygun buldukları çeviri destekleyebilirler ve aynı zamanda uygun bulmadıkları çevirilerin de yayımlanmasını engelleyebilirler (Lefevere, 1992: 19).

Lefevere edebiyat metinlerinin okurlar tarafından alınılmasını belirleyen, kabul görmesini ya da reddedilmesine neden olan somut etkenler üzerinde durur. Bu somut etkenlerin ne olduğu sorusuna iktidar sahibi ya da edebiyatı himaye eden kişi ve kurumlar olabilir der. Lefevere'ye göre çeviriyi biçimlendiren üç farklı unsur vardır: 1) Eleştirmen, çevirmen gibi edebiyat dizgesinin içinde yer alan uzmanlar, 2) kökleri edebiyat dizgesinin dışında bulunan bir himaye sistemi ve 3) dönemin ya da kültürün baskın yazın tekniği (poetikası). Hamiler önemli bir yere sahiptir çeviri açısından. Bunlar kişi ya da kurum olabilirler. Çeviriye destek olabilirler ve destek oldukları çevirinin seçiminde ya da stratejisinde söz sahibi olabilirler. Diğer yandan bu çevirinin nerede ve nasıl kullanılabileceği yönünde de pay sahibi olabilirler. Himaye altında çalışan kimseler maddi destek de sağlarlar ve bu anlamda ekonominin de belirleyici olabileceği çeviriler açısından ortaya konmalıdır. Hamiler çevirmenlere ya da çevirilere doğrudan müdahil değildir. Yazın alanının kendi içindeki gruplar aracılığıyla denetimlerini sağlarlar. Bu gruplar ise eleştirmenler, öğretmenler, antolojistler ve çevirmenlerden oluşmaktadır (Gürçağlar, 2011:140- 141).

Tüm bunlara bakıldığında Lefevere'nin çeviriyi tanımlarken hiyerarşik bir kısıtlamalar üzerinden gittiği görülmektedir. En başta “kitlesel bir dizge” kısıtlaması içerisinde bulunmaktadır çeviri. Bu “kitlesel dizgenin” bir altında bulunan ve denetlenebilirliği açısından “yazınsal alt dizge” ikiye ayrılır. Bunlar “dış denetim mekanizması” ve “iç denetim mekanizması”dır. “Dış denetim mekanizması” denilen dizge “hamilik” ve “ideoloji” tarafından yönetilmektedir. “İç denetim mekanizması” ise yazın kurallarını oluşturan “uzmanlar, profesyoneller, yeniden yazarlar (çevirmenler)” tarafından kontrol edilmektedir. Bu arada yazınsal kuralları oluşturan kütle iç denetim mekanizmalarındaki aktörlerdir. “Dış denetim mekanizması” olan hamilik (*patronage*) yazının okunmasını, yeniden yazılmasını (çevrilmesini) ya da engellenmesi üzerinde söz sahibidir. Hamiler bizzat kendileri denetimi sağlamaz, onun yerine “iç denetim mekanizmaları”ndaki uzmanlar, profesyoneller, yeniden yazarlar üzerinden bu denetimi sağlarlar ve böylece çeviri sürecinde birinci dereceden rol almaktadırlar. Burada dikey bir ilişki söz konusudur. İç denetim mekanizmasını kısıtlayan bir başka şey ise “söylem evrenidir”; çünkü söylem evrenini belirli kültürde, belirli rol üstlenmiş kişilerden beklenen davranış biçimleridir (Akşyon, 2002: 49-52). Tüm bunların üstünde de dilin kısıtlaması söz konusudur. Böyle bir ortamda çeviri üretilmekte, tüm bu kısıtlamalara,

hıyerarşik gc dengelerine, dile, ideolojiye, hamiye, söylem evrenine, yazın kurallarına boyun eğmektedir. Makro bir bakış açısı sağlayan Lefevere'nin kısıtlarına ilave olarak çevirinin kısıtlarını ortaya koyan mikro etmenler de bulunabilir. Bunlar da çevirmenin edimsel, edinsel ve teknik kısıtlamalarıdır⁵.

Lefevere'ye göre, **Hami** (*Patronage*) kavramından gruplar ya da kurumlar tarafından uygulanan gc ile edebiyatın okunması, yazılması ve yeniden yazılmasının desteklenmesi ya da engellenmesinin yönlendirilmesi anlaşılmalıdır. Haminin en önemli üç bileşeni ise ideoloji, ekonomi ve statüdür. Gc sahipleri, gc odakları tarafından üretilen ve uygulamaya konulan yönlendirici elemanlar arasında *ideoloji* en önemli rolü üstlenmektedir. Önceleri ideoloji kavramından Lefevere çok genel anlamda "dünya görüşünü" anlamaktaydı. Daha sonra ideolojiyi, toplumun ne olduğu konusunda ya da ne olabileceği konusundaki görüşleri içeren baskın bir değerler konspeti olarak genişletmiştir. (Prun, 2002: 259). Ekonomik bileşenler ise patronların eviri aktörlerinin hayat şartlarına nüfuz edebildikleri alanlarda etkisini göstermektedir. Lefevere'ye göre, aktörlerin itibar sahibi olmasını ve tanınmasını sağlamak patronların gücü elinde bulunduğundan, onlara belirli bir statü kazandırabilirler (Lefevere, 1992: 16 aktaran Prun, 2002: 259). Buna göre çevirmenlerin ekonomik ve statü elde etme gayesiyle eviri yaptığı düşünülebilir.

3. Çevirmen Kimlikleri

Bir eviri ürününün meydana gelmesi için amaç, kaynak metin ve hedef kitle gibi birkaç ana bileşenden birisi de evirmendir. Nasıl ki bir kaynak metin kendi nitelikleri bakımından bir erek metnin oluşumunda belirli bir rol almakta ise, onun gibi çevirmen de böyle bir erek metnin oluşumunda edilgen bir rol almakla kalmayıp, öznelliği ile bir şeyler bu metne katmak suretiyle etkin bir vaziyettedir. Örneğin bir sütün yoğurt olarak mayalanmasında mayanın gördüğü işlev, hammadde olarak sütün varlığı ne kadar mhimse, sütü mayalayan kimsenin de mayalama tekniği ürünün daha sonra neye benzeyeceği konusunda belirleyici olmaktadır. Nasıl her mayalama biçimi belirli bir öğrenme sonucu bireyin benimsediği bir yapma-etme modeli haline geliyorsa, tıpkı bunun gibi de eviri eylemi çok daha karmaşık öğrenme süreçleri sonucunda belirli bir strateji, yöntem ve teknik gibi karar alma ve uygulama süreçlerinin iselleşmesine neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çevirmenlerin kimliklerinin eviri ürünü, eviri kararları, kaynak metin seçimi ve eviri ürününde amaçlanan işlev gibi bir dizi sürecin açıklanmasına yardımcı olabileceği söylenebilir. Ancak her çevirmenin engin bir yapılanma evreninin olduğu düşünülürse bu çalışmanın o denli derinlemesine bir araştırma sürecine girişemeyeceği ve belli başlı başlıklar altında çevirmenlerin kimliklerini inceleyeceği makul kabul edilmelidir.

⁵ Aynı kültürde, aynı zaman ve meknı paylaşsa da iki çevirmen, bilişsel performansı bir diğeriyle aynı değildir. Hatta kendi bilişsel performansı da değişkenlik gösterebilir. Bu bağlamda gerçekleştireceği çeviriler de bu performansına bağlı kalacak, kısacası bilişsel performansı ölçüsünde kısıtlı kalacaktır. Diğer taraftan çevirmenin ana ve yabancı dili; kayak, erek ve genel kültür; uzmanlık alanı bilgisi; çevirmenlik edinci gibi konular da edinsel kısıtlamalar arasında sayılabilir. Bunun ötesinde çevirmenin eviri gerçekleştirdiği zaman ve mekân içerisinde teknik kısıtlar bulunabilir. Bunlar zamana bağlı olarak teknolojik aygıtların henüz bulunmamış olması ve geleneksel aygıtlarla eviri işinin sürdürülmesi gerekliliğinden, mekânın, coğrafyanın, kişisel servetin kısıtlarından ötürü teknik altyapıdan yoksunluk anlamına gelebilecek bilgisayar, kütüphane, internet vb. teknik ekipmanların kısıtlılığı da olabilir.

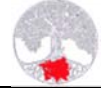

Tarih boyunca birçok çevirmen kimliği ile karşı karşıya kalındığı görülebilir. Sakine Eruz'a göre, tarih boyunca çevirmen kimlikleri: çokkültürlü, büyücü, şifacı, kâhin, aydın, bilim adamı, devlet adamı, yenilikçi, uzman kimselerden oluşmaktadır (Eruz, 2010: 165). Arap Abbasi dönemi Bağdat'taki Beytü-l Hikme'de çevirmenlerin profiline bakılacak olursa, çevirmenlerin farklı coğrafyalardan gelmeleri dolayısıyla farklı ekollere mensup olduğu görülmektedir. Bu yüzden kendi görüşlerinden ve temsil ettikleri akımların dillerinden çeviriler gerçekleştirdikleri görülür. Örneğin Farsçadan mütercimlik yapan kimseler Şu'ubiye hareketine mensup idiler, dolayısıyla çevirileri de Fars âdetlerini, geleneklerini ve Sasani yönetim anlayışını taşıyan eserlerle ilgili olmuştur. Bu mütercimler çevirmenliğin yanı sıra birçoğu da vezirlik, kâtiplik ya da danışmanlık gibi devletin önemli kademelerinde görevli olarak bulunuyorlardı. Fakat sadece Farslı bilim adamları değil, aynı zamanda Hintli, Türk, Süryani mütercimlerden de bahsetmek Abbasi dönemi için mümkün. Birçok kültürün arasında kalan mütercimlerin adeta buluşma merkezi haline gelen Abbasilerin başkenti Bağdat farklı dinlere, dillere, akımlara mensup çevirmenlerin bir arada bulunmasını sağlıyor, bunlar kendi içerisinde gruplar ya da tek tek halde çalışmalar yürütüyorlardı. Beytü-l Hikme'ye mütercimler Mezopotamya, İran, Mısır, Orta Asya, Horasan, Kuzey İran ve Hint bölgelerinden değişik milliyet, farklı geleneklere mensup ünlü bilgin ve mütercimler toplanıyordu (Demirci, 1996: 83-86). Bu mütercimlerin kimileri din adamı, kimileri tıpçı, kimileri matematikçi kimileri, kimileri yalnız sadece dil bilen dil uzmanlardı.

Bu ölçekte bilginlerin bir arada bulunmaları onlara çevirilerinde uzman kişilere başvurma fırsatı sağlıyor, diğer taraftan da belirli bir sahada sürekli çalışmakla birlikte uzmanlaşmalarının temelini atıyordu. Ayrıca bir sahada uzmanlaşan çevirmenler diğer taraftan bir dile de hâkimiyetleri o derece ilerliyordu ki, örneğin Yunancayı o kadar iyi biliyorlardı ki Yunanca mantık kitaplarını Yunanca ezberden okuyabiliyorlardı (Gutas, 2003: 136). Geçekleştirilen çeviri birçok defa tekrar tekrar çevrilirdi. Eserler çevrilirken yeniden çevrilmezdi, önceki çeviriler tekrar gözden geçirildi. Bu sayede hatalar tespit edilir ve düzeltmelere gidilirdi. Bu da çevirinin berraklaşmasını, mükemmelleşmesini sağlayan bir etmendi. Diğer taraftan örneğin felsefe alanında bir çeviri gerçekleşirken sadece çeviriyle kalınmaz aynı zamanda çeviri eserin kenarlarına, satır aralarına çok sayıda felsefi notlar düşülürdü, bu da eserlerin sadece çevrilmediği aynı zamanda bilimsel anlamda eleştirildiğini göstermektedir (Gutas 2003: 143-144). Tüm bunlar Abbasi dönemi, Beytü'l Hikme'deki çevirmenlerin bilim adamlığı kimliğinin bulunduğunu, dil konusunda yetkin kimseler olduğunu göstermektedir.

Türkiye'deki çevirmenlere gelince, Taceddin Kayaoğlu'na göre, Osmanlı'daki tercümanları; Divan-Hümayun Tercümanları, Eyalet Tercümanları, Askeri ve Eğitim Müesseselerinde Kullanılan Tercümanları ve Yabancı Elçilik ve Konsolosluk Tercümanları diye dört sınıfa ayırmak mümkündür (Kayaoğlu, 1998: 22). Fakat bu çevirmenlerin tamamını Abbasi'deki Beytü-l Hikme devrinde olduğu gibi bilimsel ilerleme ile ilgili çeviri yapan çevirmenlerle kıyaslamak mümkün değildir. Bu çevirmenlerin bir kısmı, Schleiermacher'dan aktararak Akşit Göktürk'ün ayrımını yaptığı "kullanmalık metin" sınıfındaki kaynakları çevirmektedirler⁶. Dolayısıyla kimi çevirmenlerin asli görevi sadece çevirmen olmak, fakat kimilerinin ise hem çevirmen olmak hem de aynı zamanda devletin ileri kademelerinde görevli bulunmak idi. Bunun da ötesinde özellikle Tanzimat sonrası kurulan tercüme müesseseleri dışında faaliyet gösteren serbest çevirmenler bulunmaktaydı. Bunlar yayın evleriyle, kamuya ait olmayan özel

⁶ Akşit Göktürk çevrilecek metinleri Schleiermacher'den yararlanarak iki sınıfta toplamaktadır ve daha sonra bunları ayrıntılandırarak açmaktadır. Bilimsel-Sanatsal metinler ve Gündelik-Kullanmalık metinler (Göktürk, 1998: 19).

müteşebbislerin himayesi altındaydı⁷ ya da doğrudan kendisi böyle bir çeviri girişiminde bulunan kişilerdi. Örneğin Münif Paşa, Ziya Paşa ve diğerleri kendi siyasal tercihlerine göre kaynak metinleri tercih ederlerdi. Şinasi de çeviri yaparken benzer bir yaklaşım içerisindeydi. Hem kendi yazı şiirlerinde despot yönetimleri (bir ölçüde Hamileri) hedef almıştı.⁸ Bir kısmı devletin bünyesinde yetiştirilmiş⁹ bir kısmı ise yurt dışı görevlerde bulunan bürokratlar, diğer bir kısmı ise azınlıklardan oluşmaktaydı. Netice itibarıyla görülen o ki muhalif kimliği olan bireysel girişimlerde bulunan, kendi ideolojik anlayışına, dünya okumasına göre hareket eden münferit kimlikli çevirmenler vardı.

Abbasi dönemindeki çevirmenlere göre Modern Türk çeviri hareketini gerçekleştirenler arasında temelde fark, Abbasi dönemindeki çevirmenlerin ağırlıklı olarak Arap olmayan kimselerden oluşması, bilim insanı olması ve çeviriyi, Lefevre'nin belirttiği gibi, ekonomik kazanç ile statü sahibi olma güdüsüyle gerçekleştirmesine dayanmasıdır. Türkiye'de yapılan çevirilerin ekseriyeti anadili Türkçe olan çevirmenler tarafından başka dillerden ve özellikle de Batı dillerinden ana dillerine çeviri yaptıkları görülmektedir. Oysa Abbasi Beytü'l Hikme modelinde farklı anadillere sahip çevirmenlerin çevirilerini yabancı dili olan Arapçaya doğru yaptıkları söylenebilir. Bunun da ötesinde Türkiye'de gerçekleştirilen çevirilerin münferit bir hareket içerdiği ancak Beytü'l Hikme'nin çevirmenlerinin ise Hami'ye odaklı çalıştığı kanısı oluşmaktadır.

4. Kaynak Metinler

İslam sınırları o kadar genişlemişti ki bir ucu doğuda Hint medeniyetine kadar uzamışken, bir tarafı da batıda İspanya'ya kadar dayanıyordu. Bu sayede doğu ve batı arasındaki sınırlar ortadan kalkmış olup, her türlü dolaşıma imkân tanınmış oldu. Bu aynı zamanda medeniyetlerin bir birleriyle bütün kültürel, bilimsel birikimlerini engelsiz paylaşmasına yol açmıştır. "*Beytü'l-Hikme'ye kurulduğu zaman, asılları çeşitli dillerde yazılmış, çoğu felsefe, mantık, matematik, tıp, hey'et, astronomi, tarih ve coğrafya ile ilgili kitaplar toplanmıştır. Bunlar arasında, Yunanca, Farsça, Hintçe, Kiptice, Aramice, Sürgüç, Süryanice ve Sanskritçe dillerinde yazılan kitaplar vardır*" (Demirci, 1996: 54). Kaynak metinler bölge ülkelerden tedarik edilirdi. Fakat Hint'ten gelen metinler daha azdı. Çünkü Hint, Fars ve Bizans kaynaklarına nispeten daha uzak kalmaktaydı. Ancak Hint kaynaklarına Fars kaynakları üzerinden de erişmek mümkündür. Birçok Hint kaynağı Fars üzerinden de Abbasi döneminde çevirini hammadde olabilemiştir (Demirci, 1996: 85).

Kaynak kitapların tedariki için Halife Me'mun Rum meliki III. Mikail ile elindeki kitapların bir kısmını tedarik etmek için yazışmalar gerçekleştirmiştir. Daha sonra anlaşmaya varılmış ve Halife Me'mun heyet göndererek Bizans kütüphanelerinde çift nüshası olan kitapların tek nüshalarını Beytü'l Hikmeye aldırır. Yine Me'mun'un Kıbrıs'a yaptığı seferi kazanınca savaş tazminatı olarak Kıbrıs emirinden kitapların bir kısmını göndermesini ister. Kitaplar sadece bu gibi siyasi yollarla gelmemiştir, aynı zamanda zenginler de kitap toplamak ve tercüme ettirmek için paralar harcamışlardır (Demirci, 1996: 56). Yine Abbasi dönemi öncesi İskenderiye gibi büyük kütüphaneleri

⁷ Çevirileri yayımlayan özel girişimcilerden bazıları: Naci Kasım, Tüccarzade İbrahim Hilmi gibi isimlerdir. Bunlar devletin çeviri müesseseleri dışında faaliyet göstermişler ve çevirmen çalıştırmışlardır (Can, 2015: 486).

⁸ Çeviri ve Batılılaşma makalesinde Dündar Akünal bu konuda ayrıntılı bilgi vermiştir.

⁹ Tercüme Odası özellikle çevirmen yetiştirmiş bir kurumdur.

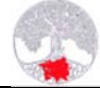

olan şehirler feth edilmiş ve buradaki kitapların Abbasilerin Beytü-l Hikmesine kadar gelmesine vesile olmuşlardı (Baker ve Hanna, 2009: 331)

Türkiye'deki kaynak tedarik yollarına bakılırsa, Osmanlı'da aynı karaktere sahip, hemen hemen aynı hedefe yönelmiş çeviri faaliyetlerinin kesintisiz, bir birine bağımlı, zincirleme bir şekilde başlayıp sürdüğü dönem Lale devri ile başlatılabilir. Bundan evvel de çeviri faaliyetleri yapılmaktaydı fakat tek tük bulunmaktaydı, bunlar devlet tarafından da sipariş edilirdi. Fakat sistemli bir biçimde heyetler halinde ya da kurumlar içerisinde ilerlemeye yönelik, Batı'dan geri kalmış olmanın bilinciyle gerçekleştirilen çevirileri Lale devriyle başlatmak mümkündür. Çünkü Lale devriyle birlikte Osmanlı'nın Batı'dan öncelikle teknik eserleri Türkçe 'ye çevirme serüveni kapsamlı bir biçimde başlamış ve bu günümüze kadar zaman zaman azalsa da tamamen ortadan kalkmayacak şekilde duraksamadan devam edegeldiği söylenebilir (krş. Eruz, 2003: 31). Osmanlı'nın 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlayıp özellikle 1960'lara kadar devam eden süreçte çeviri için kaynak metinleri ağırlıklı olarak Batı kaynakları oluşturmuştur¹⁰. Önceleri askeri, coğrafi ve tıbbi gibi teknik sahada gerçekleştirilen bu çeviriler sonraları devlet kurumlarında girişilen reformist hareketlerle, Batı biçiminde bir reform yaşaması amaçlı çeviriler gerçekleşmiş, bu minvalde kaynak metinler tercih edilmiştir. Bunun ötesine geçilerek bütün bir toplumu ilgilendiren eğitim sahasında, daha sonra toplumun estetik değerlerini, kültürünü etkileyecek nitelikteki edebi, düşünsel eserlerin çevirilerine de yer verilmiştir (Ülken, 1997: 320). Tanzimat sonrası kaynak metin olarak Batılı bilimsel/sanatsal eserlerin çevirisi dolayısıyla tedarik edilmesi Encümen-i Daniş gibi belirli kurumların da etkisiyle gelişse de asıl bu işe münferit olarak Ahmet Mithat Efendi ve Şinasi gibi çevirmen-girişimci kişiler öncülük etmişlerdir. Daha sonra devlet, özellikle de Hasan Ali Yücel döneminde sistemli bir çalışmaya girişip kaynak metinleri tedarik ederek çeviriler gerçekleştirmiştir.

Buradan bakılarak her iki dönemin bir birinden farklı olarak kaynak temin etme yolları bulunmuştur. Ancak ortak yönleri dikkate alınacak olursa, çeviri işini gerçekleştiren bizzat çevirmenlerin kendi imkânlarıyla kaynak metinleri tedarik ettikleri her iki dönem içinde de görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Lefevere'ye göre ideoloji Hamiliğin en önemli bileşenidir. Hâkim ideolojinin aksine bir çeviri gerçekleştirmek ise o eserin yayımlanmama/yasaklanma riski ile karşı karşıya kalması demektir. Buna göre her iki dönemde kaynak metinlerin tedarik yollarına bakılırsa, Abbasi döneminde Hamiliğin bu konuda daha baskın olduğu; gerek çeviri siparişi veren zenginlerin, gerekse Halifeliğin kendi ideolojisi doğrultusunda etkin olduğu görülecektir. Bizzat Hamilik kurumunun kaynak metinleri sipariş ettiği görülmektedir. Tanzimat sonrası dönemde ve yine Erken Cumhuriyet devirlerinde ise Abbasi devrine nispetle daha serbest bir çeviri hareketi görülmektedir. Bireysel girişimlerin

¹⁰ Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar resmi kurumlarca gerçekleştirilen çeviriler için Taceddin Kayaoğlu'nun (1998) *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri* adlı eserine bakınız. Ayrıca Sakine Eruz'un (2010) *Çokkültürlülük ve Çeviri* adlı eserinin ekler kısmında 19. Yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında çevrilen eserlerin listesi bulunmaktadır. Sadece çocuk edebiyatında çevrilen Batı eserlerin listesini görmek için Necdet Neydim (2000) *Çocuk ve Edebiyat* adlı eserinin 34-40 sayfaları arasındaki listeye bakmaları yine Batı kaynaklı metinlerin ne kadar ön planda olduğunu anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Yine Hilmi Ziya Ülken'in (1997) *Uyanış Devirlerinde Tercüme'nin Rolü* adlı eserinde 351-354 arasındaki sayfalarda arasında çevrilmiş olan birçok Batı Klasığının adı ve menşei verilmektedir. Ülken'e göre Tercüme Faaliyeti (1947 yılında bunu söylemektedir) bu hızla 10-15 yıl devam ederse eğer memleketin ihtiyaç duyduğu tüm edebiyat ve felsefe klasiklerine sahip olacağını söylemektedir (Ülken, 1997: 354).

daha yoğun olduğu ve özellikle II. Meşrutiyet sonrası oluşan otorite zayıflaması neticesinde serbestliğin hâkim olmasıyla kaynak metin seçimleri, çevirmen-girişimcilerin ya da yayıncı-girişimcilerin tercihinin büyük ölçüde kalmış durumdadır. Ne kadar toplumun normları olsa dahi ve bu normları aşmanın bedeli bulunsun da, normların delinmesi onun zayıflamasına neden olur ve sonunda normların değişmesine sebep olur. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar olan hızlı kültürel değişimin bir parçası olarak da bu gelişme sebep kabul edilebilir (Can, 2015).

5. Hamiler

Abbasi toplumunda çevirilerin destek bulduğu muhakkaktır. Onun bu kadar uzun soluklu olması başka şekilde anlaşılamaz. Bu desteğin de toplumun geniş kesimleri tarafından destekleniyor olması beklenmelidir. Abbasi halife ve ailelerinin, saray eşrafının, devlet görevlileri ve askeri yetkililerin ve son olarak araştırmacı bilim insanlarının bu faaliyeti desteklediği kategoriler içerisinde gösterilebilir. Halifelerin ve ailelerinin çeviri faaliyetlerini himaye etmesinin altında yatan sebeplerin başında yararlı emmeler yatıyordu. Abbasilerin küçümsenmeyecek ölçüde engin bir coğrafyada devlet olma işlevini yürütebilmek için kendinden önceki tecrübelerden yararlanmak adına çeviri gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Başlarda bu gerekçeler gözlemlenirken, daha sonra kendi dinini savunma gayesiyle yunan mantık ilmine, felsefesine ve retorikine sahip olma gayesi güdülmüş ve bu amaçla da çeviriler yürütülmüştür. Bazen de çeviri işini saray eşrafından sipariş ediliyordu. Saray etrafındaki, halifeliğin dostluğunu kazanmış ve halifenin benimsediği kültürlü tavırları göstererek kültürlü sınıfta yer almaları açısından da bu harekete destek olmaktadır. Çeviriyi desteklemek, kişilerin kültürlenmeleri ve sonucunda belirli bir üne kavuşarak halifenin gözüne girip devlet kademelerinde görev almalarına vesile olan bir yoldu. Arap Abbasi çeviri hareketini destekleyenlerini gelişmiş güzel sınırlamak doğru olmaz, çünkü *“tüm etnik ve dinsel gruplar; dilleri Arapça, Süryanice ve Farsça olanlar; Müslümanlar, Hristiyanlığın bütün mezhepleri, Zerdüş'te inananlar ve paganlar çeviri hareketini destekliyordu”* (Gutas, 2003: 121-131).

Beytül-Hikme'de çeviri yapmaya bu kadar farklı coğrafya, etnik köken, dil ve dinden bilim adamının bir araya gelmesinde en önemli sebep sadece Halifelerin hoşgörülü tavırları değildi. Çeviri ciddi bir ekonomik kapıydı. Dimitri Gutas'a göre tam gün çevirmenlik yapanlara 500 dinar ödeniyordu. Bugünün hesabıyla aylık 24.000Dolar demekti bu (Gutas, 2010: 135).

Lefevere'nin bakış açısıyla Hami, çevirmenin belirli bir statü ve bu statünün getirdiği saygınlığı kazanmasına vesile oluyordu. Saraylılar bu eserlerden faydalanıp Halife'nin gözüne girmeye çalışıyor ve devlet yönetiminde üst kademelerde görev elde etme imkânı sağlıyorlardı.

6. Çeviri Müesseseleri

Arap Abbasi döneminde felsefe eğitimi devlet kurumlarınca tanzim edilmekteydi. Halifenin sarayı bu tedrisat için bir mekân teşkil etmekte ve âlimler burada müşahedeler gerçekleştirmekteydi (Ülken, 1997: 86). Bu tartışmalara bilimsel kaynak oluşturacak metinler yabancı metinlerdi. Bunların çevirisi ise Bağdat'da Beytül-Hikme adında bir okulda gerçekleşiyordu. İçerisinde bilim insanlarının, çevirmenlerin, öğrencilerin, kâtiplerin, ciltçilerin faaliyet gösterdiği bir merkezdi burası. Kütüphane bölümü, rasathane bölümü ve tercüme bölümlerinden oluşmaktaydı. Özellikle tercüme faaliyetlerine geniş ölçekli ev sahipliği yapıyordu. Farklı dinlere, farklı dillere, farklı etnik kökenlere ve farklı uzmanlık alanlarına sahip bilim insanları ve çevirmenler tek tek ya da heyetler halinde çalışmaktaydılar (Demirci, 1996).

Türkiye’de heyetler halinde çeviriler Lale devrinden itibaren görülmekte olsa da, bir çeviri kurumundan bahsetmek 1821’de tesis edilen Tercüme Odasından başlatılabilir. Burada yabancı dil dersleri verilerek devlete bürokrat yetiştiriliyordu, fakat kısa zamanda bu kurum Osmanlı’nın Tanzimat aydınlarını ortaya çıkarmıştır. Tercüme için bir başka kurum Encümen-i Daniş’tir. 1851 yılında oluşturulan bu müessese sayesinde çeviri faaliyetleri eğitim amaçlı sürdürülmüştür edilmiştir. 1865’de Tercüme Cemiyeti yabancı dilden eğitim maksatlı eserlerin tercümesini ve tercümelerin iyi olup olmadığını kontrol etmek maksadıyla kurulmuştur. 1869’da Meclis-i Kebir-i Maarif’in bünyesinde çeviri çalışmaları eğitim öğretim maksatlı devam etmiştir. II. Abdulhamid dönemine gelindiğinde ise 1879’da Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuş Maarif Nezareti altında merkezi bir konuma çekilmiş olan bu kurumda çeviriler teftiş ediliyor ve eğitim için çeviri gerçekleştiriliyordu. Daha sonra Cumhuriyet kurulmuş ve Telif ve Tercüme Heyeti oluşturulmuş ve bu kurumda yayın işleriyle meşgul olmuştur. Asıl çevirilerin sistemli bir biçimde uzun soluklu ve başarıya ulaşmış bir biçimde gerçekleştirildiği yer ise Tercüme Bürosu’dur. Memleketin umumi anlamda gelişmesi amaçlanmıştır (Kayaoğlu, 1998).

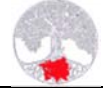
Gerek Türkiye’deki çeviri müesseseleri gerekse Arap Abbasi dönemindeki Beytü’l Hikme’de farklı çevirmen kimlikleri bir arada faaliyet gösteriyordu. Bu kurumların en önemli özellikleri heyetler halinde çalışma imkânı sağlaması, çevirmen yetiştirmesi ve eser ortaya çıkarmasıydı. Her iki dönemde de eğitim faaliyetleri bu kurumlar vasıtası ile yürütülmüştü. Türkiye’deki kurumların kesintiye uğraması ve parça parça birçok kurumun aynı hizmeti görme maksadıyla oluşturulması dönemin siyasi şartlarına bağlanabilir.

7. Sonuç

Andere Lefevere’nin çeviribilime dair kavramlarıyla ele almaya çalışılan her iki dönemde Lefevere’nin hamilik kavramının ve buna bağlı olarak ideoloji, ekonomi ve statü bileşenlerinin işler olduğu ortaya konulmuştur. Yazın kuralları (*Poetika*) kavramınınsa edebiyat çevirileriyle daha ilintili olduğu için derinlemesine edebi çevirilerin irdelendiği bir araştırmanın konusu olduğu anlaşılmıştır. Her iki dönemin çeviri içeriklerinin edebiyatla sınırlı olmadığı ve birçok alanı içine alması dolayısıyla bu kavramın doğrudan edebiyat dışındaki diğer çevirilere uygulanabilirliği görülmemiştir. Özellikle araştırmanın Türkiye ayağında metinlerin çevirisinin yer yer belirli bir söylem evrenine tabi olma zorunluluğunu çevirmenlerin hissetmediği ve Hamilerin himayesinden uzak münferit çalışmalar yürütebildiği gözlemlenmiştir. Her iki dönemin bir birinden coğrafı, tarihi, sosyal ve siyasal bir takım farkları bulunmasına rağmen ortak yönlerinin çeviri edimi bağlamında daha fazla olduğu saptanmıştır.

REFERENCES

- Aksyon, Berrin (2002). Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi. İmge Kitabevi. İstanbul
- Baker, Mona; Hanna, Sameh Fekry (2009). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Edit: Mona Baker and Gabriela Saldanha, Abingdon
- Bedevi, Abdurrahman (2010). Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam’ın Rolü. Çev: Muharrem Tan. İz Yayıncılık. İstanbul
- Demirci, Mustafa (1996). Beytü’l-Hikme. İnsan Yayınları. İstanbul
- Eruz, Sakine (2003). Çeviriden Çeviribilime. Multilingual Yayınları. İstanbul
- Eruz, Sakine (2010). Çokkültürlülük ve Çeviri. Multilingual Yayınları. İstanbul
- Göktürk, Akşit (1998). Çeviri: Dillerin Dili. Yapı Kerdi Yayınları. İstanbul
- Gutas, Dimitri (2003). Yunanca Düşünce Arapça Kültür. Kitabevi Yayınları. İstanbul

- Kayaoğlu, Taceddin (1998). Türkiye’de Tercüme Müessesleri. Kitabevi Yayınları. İstanbul
- Köktürk, Şaban (2015). Uygulamalı Çeviribilim. Detay Yayıncılık. Ankara
- Lefevere, Andre (1992). Translation History Culture. Routledge. London and New York
- Neydim, Necdet (2000). Çocuk ve Edebiyat. Bu Yayınevi. İstanbul
- Prunç, Eric (2002), “Einführung in die Translationswissenschaft” Selbstverlag, Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft, Graz,
- Ülken, Hilmi Ziya (1997). Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü. Ülken Yayınları. İstanbul

İnternet Kaynakları

- Can, M. Zahit (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Kur’an Çevirilerin Çeviribilimsel Açıdan İncelenmesi. Akademik Bakış. Sayı: 49 Celalabat (www.akademikbakis.org, 05.07.15)
-